

خلخال ایران

کتاب اول
معرفی تاریخچه، شخصیت ها، مفاهیم، مشاهیر منطقه خخلال
(تا اوایل قرن چهاردهم هجری شمسی)

گردآوری و تألیف
گروه محققان

دانشگاه آزاد اسلامی واحد خخلال

سرشناسه: ملکی، محسن، ۱۳۵۸-

عنوان و نام پدیدآور: خلخال ایران، کتاب اول: معرفی تاریخچه، شخصیت‌ها، مفاخر و مشاهیر منطقه خلخال (تا اوایل قرن چهاردهم ه.ش.) / گردآوری: محسن ملکی، [به سفارش]، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلخال حوزه معاونت فرهنگی و دانشجویی. ویراستار: سید مرتضی مرتضوی هاشجین، گروه محققان: فتح الله ابوالفتحی ... [و دیگران].

مشخصات نشر: خلخال: خلخال، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری: ۴۱۸ ص.: مصور، نمودار

شابک: ۰۰۰ (آریال) (با جلد شومیز)، ۳۰۰۰۰۰ (آریال) (با جلد نفیس) ۳-۶-۹۵۶۴۱-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: گروه محققان: فتح الله ابوالفتحی، خرم اشرفی، محمد رضا پاشاپور، کرم جعفری، یدالله حبیبی، رحمت حسین حداد کلور، فرهنگ خاک نژاد، محمد رضا شاد منامن، سید مرتضی مرتضوی هاشجین، داوود: مغیثی، بهمن مؤذن زاده.

یادداشت: واژه نامه.

یادداشت: کتاب نامه.

یادداشت: نمایه.

عنوان دیگر: کتاب اول معرفی تاریخچه، شخصیت‌ها، مفاخر و مشاهیر منطقه خلخال (تا اوایل قرن چهاردهم ه.ش.).

موضوع: مشاهیر — ایران — خلخال — سرگذشته

موضوع: Celebrities—Iran—Khalkhal—Biography

موضوع: خلخال — راهنماها

موضوع: khalkhal (Iran)-- Directories

شناسه افزوده: ابوالفتحی، فتح الله، ۱۳۴۳-

شناسه افزوده: مرتضوی هاشجین، سید مرتضی، ۱۳۳۱-، ویراستار

شناسه افزوده: دانشگاه آزاد اسلامی. واحد خلخال. معاونت فرهنگی و دانشجویی

رده‌بندی کنگره: DSR۲۰۸۵/۵۵۷ ۱۳۹۷

رده‌بندی دیویی: ۹۵۵/۳۱۵۴۰۹۲۲

شماره کتابشناسی ملی: ۵۱۲۹۹۲۵

خلخال ایران

کتاب اول

معرفی تاریخچه، شخصیت‌ها، مفاخر و مشاهیر منطقه خلدال
(تا اوایل قرن چهاردهم ه.ش.)

دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلدال

«حوزه معاونت فرهنگی و دانشجویی»

گردآوری: دکتر محسن ملکی

ویراستار: سید مرتضی رتضی هاشجین، گردآوری و تألیف: گروه محققان: فتح الله ابوالفتحی، خرم اشرفی،
محمد رضا پاشا پور، م. جعفری، یدالله حبیبی، امیرحسین حداد کلور، فرهنگ خاک نژاد،
محمد رضا شادمنا، مرتضی مرتضوی هاشجین، داوود مغیثی، بهمن مؤذن زاده.

ناشر: انتشارات بلاغ خلدال

چاپخانه: دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلدال

تایپ و حروفچینی: مریم رادین/طراح: شهریار آذری/عکس پشت جلد: سعید شکری

امور هماهنگی: علی مطلبی - معاون شهریور

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه / قطع: ۱۰/۱۵

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۷

قیمت با جلد شومیز: ۲۵۰۰۰۰ ریال

قیمت با جلد نفیس: ۳۰۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۵۶۴۱-۶-۳

مرکز پخش: دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلدال، تلفن: ۰۴۵۳۲۴۵۰۸۵۵، ۰۴۵۳۲۴۵۱۲۲۰

پست الکترونیک: Aukh.sep@gmail.com

کلیه حقوق مادی و معنوی این کتاب متعلق به دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلدال است.

حق چاپ محفوظ است.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
پیش گفتار	۸

فصل اول

موقعیت و تاریخچه‌ی منطقه‌ی خلخال

خلخال و موقعیت، جغرافیا، آب و هوا / محقق: فرهنگ خاک‌نژاد، داوود مغیثی	۱۵
خلخال در آیین‌های دینی و تاریخی	۱۸
خلخال در سفرنامه‌ی جهانگردان	۲۰
قلعه‌های تاریخی خلخال	۲۲
میر محمد رضا ملقب به «میر مرحوم»	۲۹
سید زکی	۳۱
نگاهی گذرا به تاریخ خلخال در ادوار مختلف / محقق: فرهنگ خاک‌نژاد	۳۴
اهمیت تاریخی منطقه خلخال	۴۷
خلخال در کتب تاریخی / محقق: داوود مغیثی	۵۴
خلخال و مشروطیت	۵۶
خلخال در پایان انقلاب مشروطیت	۷۲
مکتب خانه های خلخال / محقق: فرهنگ خاک‌نژاد	۸۳
نگاهی به پیشینه‌ی تاریخی و فرهنگی شهر «کلور» و بخش شاهرود / محقق: بهمن مؤذن‌زاده	۸۶

- سوابق فرهنگی و تاریخی شاهرود ۹۱
- پیشینه دینی و علمی در منطقه شاهرود/ محقق: امیر حسین حداد کلور ۹۵
- خورش رستم در یک نگاه/ محقق: دکتر محمد رضا شاد منامن ۹۷
- شجاع لشکر خلخال مبارز نستوه مشروطه/ محقق: یدالله حبیبی ۱۰۱

فصل دوم

معرفی مفاخر و مشاهیر منطقه خلخال

- ملا محمد باقر خلخال/ محقق: فرهنگ خاک نژاد ۱۱۵
- نسخه های خطی محمد صادق خلخال/ محقق: سید مرتضی مرتضوی هاشجین ۱۳۸
- محمد زکی الحسینی خلخالی ۱۴۶
- محمد صالح خلخالی ۱۴۶
- حسین خلخالی ۱۵۶
- ملا علی خلخالی ۱۵۶
- خسرو ۱۵۸
- شیخ حسین طایفی ۱۶۳
- شیخ زاده روحی ۱۶۵
- مولانا ملک سعید خلخالی متخلص به «کامل خلخالی»/ محقق: خرم اشرف ۱۶۸
- سید عبدالعظیم خلخالی/ محقق: فتح الله ابو الفتاحی ۱۷۴
- سید عبدالرحیم خلخالی ۱۸۲
- سید برهان الدین خلخالی ۱۸۷
- سید شمس الدین علی خلخالی/ محقق: داوود مغیثی ۱۹۴
- ملا محمد صالح بن محمد سعید خلخالی ۲۰۴
- استاد میرزا محمد باقر خوشنوس خلخالی ۲۰۷

۲۱۲.....	آثار محمد باقر خوشنویس خلخالی
۲۱۶.....	ملا محمد سعید بن ملا صالح خلخالی
۲۱۷.....	ملا محمد مهدی بن محمد سعید بن ملا صالح خلخالی
۲۱۸.....	آقا حسین بن محمد سعید بن ملا صالح خلخالی خوجینی
۲۱۸.....	محمد علی خلخالی خوجینی
۲۲۱.....	ملا امامیار شقاقی شاطرانلو، متخلص به غمگین (خلخالی)
۲۳۳.....	شیخ احمد خلخالی (فناپی)
۲۳۵.....	امامی خلخالی
۲۳۵.....	مولانا شمس الدین محمد بن مظفر ملقب به «خطیب خلخالی»
۲۳۶.....	ملا نصر الله واقف خلخالی
۲۳۹.....	ملا علیقلی واقف - خال
۲۴۰.....	فضل خلخالی
۲۴۱.....	قطب الاعظم استحریر الاکرام مولانا «فادل الحسینی الخلخالی»
۲۴۳.....	سید صالح خلخالی
۲۴۴.....	شاه قلی خلخالی
۲۴۴.....	سید خلیل، ملقب به «رکن الاسلام خلخالی»
۲۴۶.....	ثابت خلخالی
۲۴۷.....	میرزا یوسف علی جعفرزاده اندیلی / محقق: کرم جعفری
۲۵۸.....	امام زاده آقا میر جعفر گهراز / محقق: محمد رضا پاشاپور
۲۶۳.....	آقا سید مظفر گهرازی
۲۶۸.....	میرزا عبدالوهاب مخمور خلخالی
۲۷۶.....	شیخ جنید خلخالی
۲۷۶.....	محو خلخالی
۲۷۸.....	توضیح در مورد خاقانی خلخالی

- ۲۸۰..... علما و امامزادگان منطقه‌ی شاهرود / محقق: بهمن مؤذن‌زاده
- ۲۸۹..... مشاهیر و بزرگان علمی و دینی / محقق: امیر حسین حداد کلور
- ۲۹۳..... آقا سید حسین کلوری
- ۲۹۷..... عالم ربانی آیت‌الله آقا سید مرتضی موسوی کلوری خلخال
- ۲۹۸..... حضرت آیت‌الله حاج سید محمد تقی مفتی الشیعه
- ۲۹۹..... حضرت آیت‌الله سید موسی فقیه مرتضوی
- ۳۰۱..... حضرت آیت‌الله شیخ عبد الخالق یکتایی
- ۳۰۲..... حضرت آیت‌الله حاج سید محمد موسوی مفتی الشیعه
- ۳۰۴..... آیت‌الله الحق سید محمد تقی مفتی الشیعه
- ۳۰۵..... میرزا محمد مهدی معصومی نشانی کلوری

نوشت‌ها

- ۳۱۰..... فهرست آیات قرآن کریم
- ۳۱۲..... فهرست احادیث، امثال، کلمات قصار، مصاریع و جمل عربی
- ۳۱۵..... فهرست اسامی کتب، اشخاص، طوایف، لغات، اصطلاحات، اشیا و اماکن
- ۳۸۹..... فهرست امثال و حکم عربی، فارسی و ترکی آذربایجانی
- ۳۹۱..... فهرست اشعار عربی به ترتیب آغاز و انجام
- ۳۹۲..... فهرست اشعار فارسی به ترتیب آغاز و انجام
- ۳۹۸..... فهرست اشعار ترکی آذربایجانی به ترتیب آغاز و انجام
- ۴۰۵..... فهرست اسامی کتب، روزنامه، مقاله، فصلنامه و سایت

پیش‌گفتار

خلخال ایران به واسطه من قلی از این که به شهری در جغرافیای استان اردبیل و کشور ایران در لابلای کوه‌های زراوات سیرا نظر داشته باشد، ایهامی زیبا در خود نهفته دارد و آن هم اشاره به گوهری زیبا و سر بر بر بستانی ایران زمین است که با فرهنگ و تاریخی غنی و طولانی بسان مادر مهربان خود، ایران، ناستگاه و زیست گاه بزرگان علم و حکمت و فرهنگ و هنر بوده است. منطقه ای کوچک اما لحاظ جغرافیا ولی وسیع و عمیق در فرهنگ و تاریخ، که شاید حق آن در معرفی و بزرگداشت مفاخر و مشاهیر هنوز هم به خوبی ادا نشده است و این کتاب که پیشکش اهل فرهنگ و ادب می شود حاصل کوشش دو ساله گروهی از محققان و اهالی قلم و اندیشه منطقه خلیخال است که به هیچ چشمداشت حاصل پژوهش های چندین ساله خود را برای آفرینش این کتاب باهم به اشتراک گذاشتند. بهانه شروع این تلاش بخشنامه ای مهم در خصوص شناسایی مفاخر و مشاهیر بود که در پاییز سال ۱۳۹۴ به واحدهای دانشگاهی ابلاغ شد تا در محدوده ی جغرافیایی خود به شناسایی مفاخر و مشاهیر ناشناخته یا کمتر شناخته شده در حوزه های فرهنگی، هنری، اجتماعی و... همت گمارند و تأکید بر معرفی شخصیت هایی بود که دوره زندگی ایشان قبل از سال ۱۳۰۰ شمسی بوده است. شخصیت هایی که در دوره زندگی خود صاحب آثاری بوده اند یا

نقشی در تحولات عصر خود یا دوران بعدی داشته و در سطوح منطقه‌ای، استانی، ملی و فراملی مورد شناسایی و طبقه‌بندی قرار گیرند.

این اقدام در راستای سیاست‌های کلان فرهنگی کشور و با دیدگاه فراسازمانی بوده و هدف آن ترمیم گسست نسلی و برقراری پیوند بین نسل جوان امروز با پیشینه‌ی سترگ فرهنگی این مرز و بوم است، نسل جوانی که در هیاهوی دنیای واقعی و مجازی احساس بی‌هویتی می‌کند و در یافتن راه آینده روشن گرفتار سردرگمی، ابهام و سؤال‌های بی‌پاسخ زیادی می‌شود. تمایل و حوصله‌ای هم برای کند و کاو و تحقیق در گذشته ندارد.

گرچه این کار هم در سطح کشور متولیان خود را دارد - صرف نظر از داوری درباره‌ی عملکرد و توفیق آن‌ها - و هم نظر می‌رسد که دانشگاه به‌طور مستقیم رسالتی در این موضوع ندارد، ولی با توجه بر این که مخاطب دانشگاه نسل جوانی می‌باشد و اگر جایی بتوان تلنگری به ذهن پرسؤال و ابهام او زد، قطعاً همین دانشگاه است، مسؤولان فرهنگی دانشگاه، رأساً وارد این موضوع شده و واحدهای دانشگاهی را برای کاری بزرگ فراخوانده‌اند؛ ان‌شاءالله با همتی فراگیر نتیجه‌ی این طرح اندرگردد، یادگاری ارزشمند برای کشور و فرهنگ اصیل و سترگ آن خواهد شد.

به جهت اهمیت موضوع، پس از ابلاغ بخشنامه، کمیسیون مربوط به مسؤولیت نگارنده به عنوان رئیس شورای تخصصی دانشجویی فرهنگی استان، در اولین تشکیل و پس از جلسات متعدد نتیجه‌ی بررسی‌ها به معاون محترم فرهنگی و دانشجویی دانشگاه منعکس شد. هم‌چنین در دانشگاه آزاد اسلامی - واحد خلخال نیز کارگروه شناسایی مفاخر و مشاهیر شهرستان با حضور گروهی از محققین و اندیشمندان شهرستان و حمایت جدی رئیس محترم دانشگاه جناب آقای دکتر حجت‌الله درخشان تشکیل شد و پس از برگزاری

بیش از ۲۵ جلسه تخصصی در مدت دو سال، حاصل این هم‌اندیشی و تلاش در قالب گردآوری و تألیف کتاب حاضر در اختیار علاقه‌مندان قرار گرفت. لازم به ذکر است از گذشته تاکنون کتاب‌های با ارزشی در موضوع معرفی مشاهیر و مفاخر و شخصیت‌های منطقه‌ی خلیخال و آذربایجان، توسط محققین مختلف نگاشته شده است و انگیزه‌ی اصلی نگارش کتاب حاضر تلاشی جدید برای معرفی چهره‌های کمتر شناخته شده این منطقه بوده است و در جمع‌آوری مطالب و معرفی شخصیت‌ها، علاوه بر شناسایی شخصیت‌هایی که تاکنون مورد معرفی قرار نگرفته بودند، از منابع بسیار ارزشمند موجود همچون کتاب «خلخال و مشاهیر» نوشته «استاد سید محمد مسعود نقیب»، «دانشمندان آذربایجان» تألیف استاد محمدعلی تربیت و «تاریخ ردایی دانشمندان» نوشته استاد سیدفخرالدین موسوی ننه کران و... استفاده‌های فراوان شد.

از نظر محتوایی کتاب خلیخال ایران در دو فصل تدوین شد که فصل اول به معرفی تاریخچه و برخی جنبه‌های فرهنگی و ادبی و اجتماعی منطقه خلیخال، شاهرود (کلور)، هاشجین و کوثر [=کیوی، گیوی] پرداخته شد و در فصل دوم مفاخر و مشاهیر منطقه خلیخال معرفی شدند. همچنین در نوشتن نام نویسنده مطالب در برخی موارد، برای جلوگیری از تکرار نام نویسنده، در اولین مطلب، نام نویسنده در ذیل عنوان، ذکر شد و در عناوین بعدی مربوط به وی می‌باشد تا جایی که متن کتاب به مطلبی که متعلق به نویسنده دیگری است برسد و در ذیل عنوان نام نویسنده جدید آمده باشد.

لازم به ذکر است که مطالب ذکر شده در کتاب، برگرفته از منابع مختلف و یا منابع شفاهی و گاهی نظرات شخصی نویسندگان بوده است که قطعاً جای نقد دارد و مسؤولیت مطالب بر عهده نویسندگان بوده و دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلیخال ضمن ارج نهادن به

زحمات نگارندگان، سعی داشته که کمترین تغییرات را در مطالب ایجاد نماید، مگر آن که مطلبی خارج از موضوع کتاب بوده و یا در مورد صحت آن تردید جدی وجود داشته و منابع و مستندات کافی برای تأیید آن یافت نشده باشد.

به رسم ادب از همه عزیزانی که در آفرینش این کتاب نقش داشته اند تقدیر و سپاس دارم. شاید اغراق نباشد اگر بگویم اعضای کارگروه و محققینی که در گردآوری و تألیف این کتاب همکاری نموده‌اند، مفاخر زنده و امروز منطقه هستند و این کتاب حاصل تلاش‌های ارزنده‌ی این جمع فرزانه می‌باشد. حمایت و لطف رئیس محترم دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلخال، جناب آقای دکتر حجت‌الله درخشان و نظرات ارزشمند استاد گرامی جناب آقای دکتر محمد رضا شادمنان، بسیار جای تقدیر دارد. از زحمات آقای سیدمرتضی مرتضوی دشمن در برابری و انتشار کتاب تشکر می‌کنم. تلاش‌های آقای علی مطلبی هنرمند خوش ذوق و کارشناس فرهنگی واحد خلخال در هماهنگی و تشکیل جلسات و پیگیری مصوبات بسیار ارزشمند بوده است. سرکار خانم مهین شهریور دیگر کارشناس فرهنگی واحد نیز در امور اجرایی همکاری صمیمانه داشتند. در بخش‌های مختلف کتاب از همکاری دانشجویان توانمند دانشگاه آزاد اسلامی خلخال استفاده شد که جای خرسندی و سپاس دارد. طرح جلد این کتاب حاصل زحمات آقای شهریار آذری دانشجوی واحد خلخال و برگزیده کشوری جشنواره هنر و ادبیات دانشجویی دانشگاه می‌باشد. زحمات زیادی برای تایپ و حروف چینی کتاب توسط خانم مریم رادین دانشجوی واحد خلخال انجام شد که از ایشان تقدیر می‌گردد. هم‌چنین راهنمایی‌ها و زحمات دوست عزیز جناب آقای مهندس محمدمقداد عطائی در امور فنی آماده سازی کتاب قابل تقدیر و ستایش است.

امید است انتشار کتاب حاضر که ادامه تلاش‌های محققان پیشین می‌باشد، خود مقدمه‌ای و شروعی برای تحقیقات گسترده‌تر برای شناخت و معرفی شخصیت‌ها و حفظ آثار و منابع با ارزش فرهنگی گذشتگان باشد و دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلیخال با همت تمام، از این فعالیت‌های گرانسنگ حمایت خواهد نمود.

در مطالب این کتاب قطعا نقایص و اشتباهاتی وجود دارد که از دید نویسندگان دور مانده است؛ و آیه‌ی مباهات است که دوستان و صاحب‌نظران، نقدها، نظرات و پیشنهادهای ارزشمند خود را به کیفیت کتاب در چاپ‌های بعد و نیز در تکمیل و چاپ جلد‌های بعدی این کتاب در اختیار نوز معاونت فرهنگی و دانشجویی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلیخال قرار دهند.

محمد بن ملکی^۱

معاون فرهنگی و دانشجویی

دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلیخال

بهار ۱۳۹۷